

HERKES İÇİN SAĞLIK MI, HERKES İÇİN TEDAVİ Mİ?

FİKRET BAŞKAYA/5.12.2016

(Dr. Cengiz Başkaya ile
Yenidünya Düzeninde Sağlık Kavramı üstüne söyleşi)

Fikret Başkaya: Yıllar önce Le Monde Diplomatique'den çevirdiğim bir yazının başlığı: "**Daha çok ilaç satmak için yeni hastalıklar keşfetmeliyiz**" şeklindeydi. Görünen o ki, sistemin 'normal işleyişi' zaten yeteri kadar hastalık üretip, hasta ettiklerini tedavi ederek yine kâr sağlarken; hastalık tanımını genişletmeyi, çeşitlendirmeyi de ihmal etmiyor. Dolayısıyla insanların sağlığı, kapitalizmin kâr mantığına hapsolmuş durumda... Bir yandan da tıp teknolojisinin harikalar yarattığı söyleniyor... Bu konuda neler söylemek istersin?

Cengiz Başkaya: La Monde'nin başlığı "**Yeni hastalıklar keşfetmeliyiz**" yerine "**Yeni hastalıklar icat etmeliyiz**" olsa daha uygun düşerdi. Çünkü gerçekte var olan bir hastalık keşfedilip, tanımlanabilir. Marifet, olmayan hastalığı icat etmekte. Bu kavramlar bizde de çoğu kez karıştırılıyor. Büyük bir gazetemiz Newton'u, "**Yer çekimini icat eden bilim adamı**" diye tanıtmıştı.

Sağlıklı bireylere ilaç satma fikri sağlığı bir tüketim alanı, verimli bir pazar olarak görmenin doğal sonucu. Eğer ilaç tekelleri sadece hastalara ilaç satmayı hedefleselerdi ihtiyaç için üretim söz konusu olurdu. Bu ise şüphesiz kapitalist üretim mantığına uymaz. Üretim, kazanç içindir. Kazancı arttırmanın en iyi yolu pazarı genişletmektir.

İlaç satışlarını arttırmanın değişik yolları var. Bunlardan birisi yaşamın olağan, kaçınılmaz dönemlerini hastalık saymak ve insanları buna inandırmaktır. Örneğin, ergenlik çocuklukla gençlik arasında hormonal dengelerin değiştiği, bedende büyük değişimlerin hızla gerçekleştiği bir döneme karşılık gelir. Bu alt üst oluşlar bireyde kaçınılmaz olarak sıkıntılara neden olur. Fakat bu doğal süreci hastalık kabul ederseniz, tedavi zorunlu hale gelir. Artık milyonlarca ergen antidepresan almaktadır.

Kadınlarda menapoz dönemi de hastalık olarak görülür. Bu hastalığı ne kadar ertelersek o kadar iyidir anlayışı yerleştirilir. Yaş gereği eksilen kadınlık hormonlarının sentetik formları uzun yıllar uygulanmalıdır. Çünkü bu hormonların kadınları kalp damar hastalığından koruduğu yönünde çalışmalar yapılmıştır. Ne var ki doğa işine fazla karışılmasından hoşlanmaz. Uzun süreli hormon tedavileri meme kanseri riskini arttır. Tabii ki onun da çözümü var. Pahalı kemoterapi ilaçları imdada yetişir.

Sıra yaşlılığa gelmiştir. Tabii ki yaşlılık kabul edilemez bir durumdur. Gençlik ve güzelliğin idealize edildiği, ölçütlerinin keskin çizgilerle çizildiği bir kültürde yaşlılık neredeyse ayıplanacak; acınası, utanılacak bir durumdur. Sağlıklı yaşlanmayı engelleyen çevre koşulları, yanlış beslenme, doğa dışı ve doğaya aykırı günlük yaşam konu edilmezken sonuçlarla uğraşı-

lır. Yüzdeki kırışıklıkları geciktirdiği iddiasıyla milyarlarca dolarlık krem pazarı ortaya çıkar. Ardı arkası kesilmeyen estetik operasyonlar yapılır. Yüzde çöken bölümler silikonla doldurulur, fazla yağlar alınır, sarkan deriler kesilip çıkarılır. Doğal sürece karşı umutsuz ve lüzumsuz bir savaş sürüp gider.

Kemik dokusunun yaşlanmayla yavaş yavaş kaybı yani osteoporoz kaçınılmaz bir süreçtir. Bazı hastalıklarda kemik dokusu kaybı çok fazla olur ve tedavi gerektirir. Ancak yaşlanmayla uyumlu kayıp doğaldır ve hastalık olarak nitelenmemesi gerekir. Bu sürecin hızı bedensel aktivite ve doğru beslenme ile frenlenebilir. Bir dönem kemik metabolizmasını düzenleyen bir hormon olan calcitonin'in sentetik formunun düzenli uygulaması ve kalsiyum takviyesiyle kemik yıkımının durdurulabileceği savunuldu. Bu sayede yaşlılarda kolayca kırılır hale gelen kemikler hep sağlam halde tutulabilecekti. Kemik yoğunluğunu ölçen pahalı cihazlar tüm dünyaya yayıldı. Yüzmilyonlarca kişiye osteoporoz tanısı kondu.

Poliklinikte, seksen yaşındaki bir kadına şikâyetini sorduğumda, "**Bende kemik erimesi var**" diye cevaplamıştı. Yaşına göre bütün vücut sistemleri çok iyi durumdaydı; fakat onun da bir hastalık edinmeye hakkı vardı. Kemik dansitometre cihazı sayesinde hem bu ihtiyacı giderilmiş, hem de gayri safi milli hâsılada bir artış sağlanmıştı. O yaşta bir insana "**sende kemik erimesi var**" demek; "**güneş batınca karanlık çöker**" demekten farksızdır. Hem yüzde yüz doğru hem de gereksizdir. Yaşlılarda kemik kırıklarını azaltmanın en kolay yolu, düşme tehlikesini en aza indirecek evler, uygun yollar, kaldırımlar yapmaktır. Hareket ederek kas ve kemik kitlelerini korumalarına yardımcı olmak için rahatça gezinebilecekleri, vücutlarının D vitamini sentezlemesi için şart olan güneş ışığını alabilecekleri güvenli alanlar oluşturmak gerekir.

Fikret Başkaya: Firmalar pazarı genişletmek için başka nasıl yöntemler kullanıyorlar?

Cengiz Başkaya: Belirli bir hastalık grubunda normları değiştirmek ilaç satışlarını roketlemenin en iyi yoludur. Örneğin **kan lipid düzeyinin** normal kabul edilen sınırını aşağıya çekerek pahalı lipid düzenleyici ilaçlar için bir anda milyarlarca dolarlık yeni pazar sağlanır. Yüzmilyonlarca insan hasta kategorisine dâhil edilir. **Hipertansiyonda tedavi başlatılması** önerilen üst sınırı da üzerinde oynanmaya uygun. Sınırı iki santimetre cıva basıncı düşürdüğünüzde dünya nüfusunun önemli bir bölümüne ömür boyu ilaç satma imkânı doğar. **Diabet tedavisinde** kan glikoz düzeyinde ılımlı yükselmeler diyet ve yaşam tarzında küçük değişikliklerle kontrol altına alınabilir. Fakat ilaçla kontrol sık uygulanır olmuştur. **Bu tür değişiklikleri yapmak için güvenilir tıp otoritelerine güvenilir tıp dergilerinde yazılar yazdırmak sektörün sık başvurduğu bir yöntemdir.**

İlaç sektörünün her yaş grubunda satışını en çok arttırdığı ilaçlar **antidepresanlardır**. Modern yaşamın neden olduğu her türlü sıkıntı ilaçla tedavi edilebilir bir hastalık olarak görülmeye başlandı. Yani yaygın davranış biçimlerinin tıbbileştirilmesi söz konusu. Tüm dünyada psikiyatrik hastalıklara yaklaşımda **Amerikan Psikiyatri Derneği'nin** her yıl yayınladığı

ve psikiyatri'nin kutsal kitabı olarak nitelenen "**Akıl Bozuklukları Teşhis ve İstatistik El Kitabı**" rehber olarak alınıyor. 60 yıl önce 60 hastalıkla başlayan liste her yıl genişleyerek bugün 400 hastalık tanımına ulaşmış durumda. Listeye yeni dâhil edilen birkaç hastalığı örnek vermek mümkün. **Keder duygusunun yeni adı "Birincil depresif bozukluk", öfke patlamaları "Yıkıcı ruh hali düzensizliği bozukluğu", hafif unutkanlık "Sinirbilışsel bozukluk** olarak hastalık listesinde hak ettikleri yeri aldı. Bizim toplumumuzda panik atak çok moda. Neredeyse her evde panik atak sahibi bir fert bulunur halde. Psikiyatristlerin üzerinde de büyük bir baskı var. Bir psikiyatri polikliniğinde günde 50-60 kişiyle görüşmek zorunda olan uzman her kişiye beş dakikadan fazla zaman ayıramaz. Başvuranların nerdeyse tamamı kısa bir görüşmeden sonra bir antidepresan veya sakinleştirici reçetesiyle çıkar. Uzun terapi seansları yüksek maliyetlidir. İlaça başlayanlar zamanla bağımlı hale gelebilir.

Fikret Başkaya: Dünyada ilaç piyasası nasıl işliyor, öncelikler nasıl belirleniyor?

Cengiz Başkaya: Bugün dünya ilaç üretimi çok az sayıda tekelin kontrolü altında. Aşı üretiminde ise aktörler çok daha az. Kamu, ilaç ve aşı üretiminden neredeyse tümüyle çekilmiş durumda. Dünyada hükümetlere düşen görev dev şirketlerin önündeki tüm engelleri kaldıracak yasalar çıkarmak, yönetmelikler hazırlamak. Neoliberalizmin kuralları gereği kamu bu tür işlere karışmamalı, kendisine biçilen düzenleme ve denetleme rolüyle yetinmelidir. Bu iki işlev de çoğu kez sözde kalmaktadır. Örneğin üniversitelerde bir ilacın etkinliğinin ve yan etkilerinin belirlenmesi için yapılan araştırmaların sponsorluğunu o ilacı üreten firma üstlenir. GDO'lu ürünlerin sağlıklı ilgili olası sakıncalarını belirlemek için gereken hayvan deneylerini üretici firmanın kendisinin yapması hükme bağlanmıştır. Yani "**yoğurdum ekşi**" deme dürüstlüğü yoğurtçudan beklenmektedir.

Tohum piyasasının düzenlenmesi yasayla tohum üreticisi şirketlerin kendi aralarında oluşturduğu bir kurula terk edilmiştir.

Kamu kaynaklarıyla bağımsız bilimsel araştırmalar yapılması gereklidir, fakat genellikle bunun için kaynak sağlanmaz daha doğrusu bu araştırmaların yapılması istenmez, çünkü kaynaklar böyle gereksiz işler için israf edilmemelidir.

Fikret Başkaya: Fakat finans sektörünün kendi hataları ve aç gözlülüğü nedeniyle oluşan büyük krizlerde kamu kaynakları ekonominin gereği sayılarak kolayca harekete geçirilebiliyor. 2008 krizinde ABD ve AB batık şirketleri kurtarmak için iki trilyon doları bir çırpıda harcayabildi. Türkiye'de kasten batırılan özel bankaların kamuya maliyeti 200 milyar TL'yi buldu. Milletçe kemer sıkarak sorunun üstesinden geldik. Bizde örneğin öğrenciler için yeterli sayıda ve sağlıklı koşullara uygun yurt yapmak için kaynak bulunamıyor. Fakat milyarlarca dolarlık projelere kolayca kaynak ayrılabilir ve üstlenici şirketlere her türlü kolaylık, ayrıcalık ve muafiyet sağlanabilir. Bunun kamuya maliyeti hiç konu edilmiyor. Bu arada ilaçta tekelleşme başka ne gibi olumsuzluklara yol açıyor?

Cengiz Başkaya: İlaç tekelleri hissedarları için en kazançlı olan alanlara yönelmek durumundalar. Geliştirdikleri ilaçlar için 18 yıla kadar uzayan patent hakları sağlıyorlar. Bu durumun nasıl bir sıkıntı yarattığını anlamak için AIDS tedavisinde kullanılan ilaçlara bakmak uygun olur. Patent sahibi tekellerin belirlediği fiyatlarla hastalığı kısmen geriletken ve ömrü biraz uzatan tedavi bir hasta için yılda yaklaşık 14 bin dolara mal oluyor. Bu hastalık kişi başına milli geliri 200-300 dolar olan ülkelerde yaygın. Brezilya, Güney Afrika ve Tayland bu ilaçların eş değerlerini üretebiliyorlardı ve yıllık tedavi maliyeti 1500 dolara iniyordu. Bu ülke hükümetleri şirketlerin patent ve fikri mülkiyet haklarını ihlal ettikleri için ekonomik yaptırımlarla tehdit edildiler. Yoksul ülkeler şirketlerin ürettiği pahalı ilaçları ithal etmeye mecbur bırakıldılar. Yüzyıllarca insanların herhangi bir kazanç ummadan ortaya koyduğu bilgi birikiminin üstüne küçük birkaç eklenti yaparak patent alan firmalar insanlığı rehin almayı hak biliyorlar. **Louis Pasteur kuduz aşısını geliştirirken herhalde kendini zengin edecek bir patent peşinde değildi.**

Fikret Başkaya: Peki modern tıbbın genel sağlığa etkileri nasıl değerlendirilmeli?

Cengiz Başkaya: Modern tıp gerçekten önemli başarılar sağladı. Hastalıkların tanısını kolaylaştıran aygıt ve yöntemler geliştirildi. İlaçlar ve ileri ameliyat teknikleri tedavide başarıyı belirgin biçimde arttırdı. Fakat hastalık etkenleri çok çeşitlenerek yaygınlaştı. Bugün sorun daha çok hastalıkların tedavisine odaklanılması, koruyucu ve geliştirici, rehabilitasyon sağlayıcı sağlık hizmetlerine gereken önemin verilmemesidir. Birey odaklı yaklaşım toplum odaklı yaklaşımın önüne geçmiş durumda.

Son yüz yılda birçok ülkede ortalama ömür uzamış durumda. Fakat bu iyileşmede ağırlıklı etken ileri tıp teknikleri değil, bulaşıcı hastalıklara karşı yaygın ve başarılı aşılama programları, sağlıklı suya erişme olanaklarının artması, atık su ve kanalizasyon alt yapısının oluşturulması, hijyenik ve yaşanabilir konutların yaygınlaşması olmuştur. Çocuk ölümlerinin azaltılması yaşam süresi istatistiklerinde en önemli etkidir. Doğuma bağlı anne ölümlerinde de büyük bir düşüş sağlanmış bulunuyor. Fakat dünyanın her yeri için durum aynı değil. Neoliberalizmin dünyayı bir köye dönüştürdüğü iddia ediliyor. Ne var ki köyün yoksul mahallelerinde durum hâlâ çok kötü. 2005'te yapılan bir araştırmaya göre Sahra altı Afrika'da bir kadının 15 yaşından itibaren gebelik ve doğum komplikasyonları nedeniyle ölme olasılığı 26'da 1. En kötü durumdaki Çad'da bu olasılık 7 de 1'e çıkıyor. En düşük riske sahip ülke İrlanda'da bu oran sadece 48.000 de 1 olarak tespit edildi. Aradaki farkı uçurum olarak nitelendirmek pek hafif kalır.

Önlenebilir bulaşıcı hastalıklar nedeniyle çocuk ölümleri başta Afrika, yoksul ülkelerde çok yüksek. AIDS, Afrika kıtasını kasıp kavuruyor.

Sadece Avrupa'da kişisel cilt bakım ürünlerine bir yılda yaklaşık 15 milyar euro harcıyor. Bu ölçüde bir kaynak tüm Afrika'da asgari sağlık koşulları için gereken alt yapıyı oluşturmaya yeter.

Sağlık hizmetlerine ulaşımında gelir adaletsizliği büyük bir handikap. Dünya çapında toplam sağlık harcamalarının % 90'ını nüfusun % 10'u yapıyor.

Değişen yaşam biçimleri ve beslenme alışkanlıkları hastalık üretiyor. İşlenmiş endüstriyel gıdaların yaygın tüketimi obesite'nin, erişkin tipi diabetin, kalp damar hastalıklarının, kanserin, bağışıklık sistemiyle ilgili hastalıkların başlıca sebebi. Büyük şehirlerde hava kirliliği, yoğun trafik, ulaşım güçlüğü, ortak yaşam alanlarının kaybı, artan stres faktörleri birer hastalık nedeni. Dünya çapında artan işsizlik, çalışma yaşamının kurlsızlaştırılması, çalışanların sürekli olarak işini kaybetme korkusuyla yaşamaları ruh sağlığıyla ilgili sorunları arttırıyor. Yüzmilyonlarca insan antidepresan kullanıyor. İlaç firmaları için milyarlarca dolarlık sürekli bir pazar oluşmuş durumda.

Fikret Başkaya: ikinci Dünya Savaşı sonrası toplum sağlığına önem veren politikalar genel bir kabul görüyordu. Türkiye'de de sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesinde epey yol alınmıştı. Trenin ray değiştirdiği ortada. Bu sapma nasıl gerçekleşti?

Cengiz Başkaya: Eylül 1978'de Alma Ata'da düzenlenen uluslararası konferansta dünyadaki tüm insanların sağlığını korumak ve daha iyi hale getirmek için devletlerin, kurumların ve toplumların üzerlerine düşecek görevleri yerine getirmelerini karara bağlayan bir bildiri yayınlandı. Bildirinin sloganı "**2000'de herkes için sağlık**"tı. Sağlığın temel bir insan hakkı olduğunun kabul edildiği yıllardı henüz. Ne var ki, bu hedeften vazgeçilmesi uzun sürmedi. Özellikle Sovyet sisteminin çöküşüyle yaygınlaşan neoliberal ekonomi politikaları en yıkıcı etkiyi sağlık alanında gösterdi. Artık sağlık bir hak değil, bir ihtiyaçtı ve pazarın alanına giren bir meta, alınıp satılır bir şeydi. Sağlık meta olunca hasta müşteri statüsüne kavuşmuş oldu. ABD'de uygulanan sağlık sistemi esas alınırken, refah devleti ya da sosyal devlet olarak nitelenen Avrupa ülkeleri bile sağlıkta dönüşüm programlarını uygulama yarışına girdiler. Sağlık hizmetleri hızla özelleştirildi. Özel sağlık kuruluşları kamunun hizmet satın alması yoluyla, özel sigortalarca ve bireylerden alınan ek ücretlerle finanse edilir oldu. Amaçlanan zaman içinde herkesin kendi başının çaresine bakmasıydı. Devletin kaynaklarını sağlık, eğitim gibi hizmetlere harcayıp zıyan etmesi pazar ekonomisinin mantığına uygun değildi.

Neoliberal sağlık hizmetinde kazanç, tedavi hizmetlerinden sağlanacağı için koruyucu sağlık hizmetleri önemsizleşir. Ne kadar çok hasta sağlık kuruluşlarına başvurursa, ne kadar çok ilaç kullanılırsa o kadar iyidir. Sadece hastaların tedavi talep etmesi yeterli kârı sağlamayacaktır. Tabii insanların kendilerini hasta hissetmeleri de sağlanmalıdır. Medya aracılığıyla hastalık kavramı zenginleştirilir. Gerekli bilinçlendirme, "**farkındalık**" kampanyaları yapılır. Check up kampanyaları düzenlenir. Toplumsal bağlarını yitirerek dikkatini kendine ve kendi bedenine yönelten modern birey zaten artık iyi bir müşteridir.

Fikret Başkaya: Bu güzel söyleşi için teşekkürler.